

Mirosław J. Leszka

(Katedra Historii Bizancjum UŁ, Łódź)

Bułgarzy wobec wyprawy Jana I Tzymiskesa przeciw Światosławowi, księciu kijowskiemu (971)*

Druga połowa lat sześćdziesiątych X w., po blisko czterdziestu latach pokojowego sąsiedztwa, przyniosła pogorszenie stosunków bizantyńsko-bułgarskich, czego owocem było skierowanie przez cesarza Nicefora II Fokasa przeciw Bułgarom księcia kijowskiego Światosława i jego wojów¹. Ruska interwencja na ziemiach bułgarskich w którymś momencie wyszła poza ramy bizantyńskich interesów, co dostrzegł i próbował jeszcze temu przeciwdziałać zamordowany w grudniu 969 r. Nicefor II Fokas². Jego następca, Jan Tzymiskes, odziedziczył pro-

* Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2014/14/M/HS3/00758 (*Państwo bułgarskie w latach 927–969. Epoka cara Piotra I Pobożnego*).

¹ Na temat powodów wystąpienia Nicefora II Fokasa przeciw Bułgarom patrz m.in.: R.O. Karyškovskij, *O chronologii rusko-vizantijskiej wojny pri Svjatoslave*, „Vizantijskij Vremennik” 1952, t. 5, s. 138; B. Stokes, *The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich*, „The Slavonic and East European Review” 1961, vol. 40/94, s. 44–57; R. Browning, *Byzantium and Bulgaria. A Comparative Study across the Early Medieval Frontier*, London 1975, s. 70–71; S.A. Ivanov, *Vizantijsko-bułgarskie otnošenija v 966–969 gg.*, „Vizantijskij Vremennik” 1981, t. 42, s. 90; V. Täpkova-Zaimova, *Padane na Severoiztočna Bălgarija pod vizantijska vlast*, [w:] *Istorija na Bălgarija v četirinašeset toma*, t. II: *Părva bălgarska dăržava*, red. D. Angelov, Sofija 1981, s. 389; A.N. Sacharov, *Diplomtija Svjatoslava*, Moskva 1982, s. 102, 108; J.V.A. Fine jr, *Early Medieval Balkans: a Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983, s. 163, 181–182; J. Bonarek, *Przyczyny i cele bułgarskich wypraw Światosława a polityka Bizancjum w latach sześćdziesiątych X wieku*, „Studia Historyczne” 1996, t. 39, s. 77, przyp. 183; I. Božilov, V. Gjuzelev, *Istorija na srednovekovna Bălgarija VII–XIV vek*, Sofija 2006, s. 295, 306; A. Nikolov, *Političeska misăl v rannosrednovekovna Bălgarija (srednata na IX – kraja na X vek)*, Sofija 2006, s. 280; M.J. Leszka, K. Marinow, *Carstwo bułgarskie. Polityka, społeczeństwo, gospodarka, kultura, 866–969*, Warszawa 2015, s. 176–178.

² Na temat stosunków bułgarsko-bizantyńskich od 965 po rok 969, z uwzględnieniem losów ruskiej interwencji na ziemiach bułgarskich, patrz literatura cytowana w przyp. 1.

blem i znalazł się w obliczu otwartego konfliktu z Rusami, którzy nie zamierzali opuszczać ziem bułgarskich. Wmieszali się być może również w wewnętrzne sprawy cesarstwa, dochodząc prawdopodobnie do porozumienia z Bardasem Fokasem, który w 970 r. proklamował się cesarzem³. W tymże roku wojska Światosława, wzmocnione przez Bułgarów, Pieczyngów i Węgrów, podjęły działania w Tracji, zajęły Filipopol i dotarły pod Arkadiopol. Tu starły się z małoazjatyckimi oddziałami, które ściągnął na front bałkański Jan Tzymiskes. Na ich czele stał magister Bardas Skleros. Ten ostatni okazał się zręcznym wodzem. Mimo przewagi liczebnej przeciwnika, odniósł sukces w zmaganiach z nim⁴. Nie mógł mu zadać ostatecznego ciosu, bowiem został odwołany przez cesarza i wysłany z powrotem na Wschód, by stłumić próbę usurpacji Bardasa Fokasa. Armia Światosława zaś, która poniosła w zmaganiach z Bizantyńczykami spore straty, wycofała się. Negocjacje dyplomatyczne nie doprowadziły do satysfakcjonującego Bizantyńczyków rozwiązania, którym było wycofanie się Rusów z ziem bułgarskich. W tej sytuacji Jan Tzymiskes zdecydował się na przygotowanie przeciw nim ekspedycji zbrojnej, która rozpoczęła się wiosną, a zakończyła pełnym sukcesem Bizantyńczyków późnym latem 971 r.⁵ Światosław został po-

³ Na temat usurpacji Bardasa Fokasa patrz: J.-C. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris 1990, s. 24–25.

⁴ Na temat kampanii roku 970: D. Angelov, B. Čolpanov, *Bălgarska voenna istorija ot vtorata četvŕt na X do vtorata polovina na XV v.*, Sofija 1989, s. 15–18; I. Božilov, V. Gjuzelev, *op. cit.*, s. 298; A. Paroń, *Pieczyngowie. Koczownicy w krajobrazie politycznym i kulturowym średniowiecznej Europy*, Wrocław 2015, s. 335. Szerzej na temat wydarzeń w Filipopolu: A. Dančeva-Vasilieva, *Plovdiv prez Srednovekovieto IV–XIV v.*, Sofija 2009, s. 40–41. Światosław, po zdobyciu miasta, dopuścić się miał masowych (mowa jest nawet o dwudziestu tysiącach Bułgarów wbitych na pale; zapewne liczba ta jest przesadzona) represji wobec jego mieszkańców, obliczonych na złamanie ducha oporu wśród Bułgarów (M.Ja. Sjuzumov, S.A. Ivanov, *Kommentarij*, [w:] Lev Diakon, *Istorija*, perev. M.M. Kopylenko, red. G.G. Litavrin, Moskva 1988, s. 199, przyp. 62). Fakt ten świadczy, jak wolno sądzić, również o tym, że udział Bułgarów w armii Światosława nie musiał być zbyt duży, skoro ruski książę nie wahał się potraktować tak ich pobratymców. Pamięć o tym, co uczynili Rusowie w Filipopolu mogła rzutować na zachowanie Bułgarów podczas ekspedycji Jana Tzymiskesa, przynajmniej do tego momentu, kiedy Bizantyńczycy nie oblegli Rusów w Dorostolonie. Znamienne jest, że nie wiemy w czyich rękach (bizantyńskich czy bułgarskich) znajdował się Filipopol w chwili zdobycia go przez Rusów. Wydaje się, że najprawdopodobniej był w rękach cesarstwa (A. Dančeva-Vasilieva, *op. cit.*, s. 41).

⁵ Na temat przebiegu kampanii roku 971 patrz m.in.: C. Göllner, *Les expéditions byzantines contre les Russes sous Jean Tzimiscès (970–971)*, „Revue Historique du Sud-Est Européen” 1936, t. 13. 10–12, s. 342–358; D. Angelov, B. Čolpanov, *op. cit.*, s. 20–32; S. McGrath, *The Battles of Dorostolon (971). Rhetoric and Reality*, [w:] *Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of George T. Dennis, p. J.*, ed. T.S. Miller, J. Nesbitt, Washington 1995, s. 152–164; K. Marinov, *Hémos comme barrière militaire. L’analyse*

konany i zmuszony do wycofania się z Bułgarii. Skutkiem wyprawy było jednak nie tylko pozbycie się problemu ruskiego, ale również likwidacja państwa bułgarskiego, którego terytorium w znacznej części zostało wcielone w obręb Cesarstwa Bizantyńskiego.

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, jaki był stosunek Bułgarów do wyprawy cesarza Jana Tzymiskesa przeciw okupujących ich ziemie Rusów w 971 r. Kwestię tę, na dobrą sprawę, oświetlają jedynie dwa źródła i to bizantyńskiej proveniencji. Są to: napisana pod koniec X w. *Historia* Leona Diakona⁶ i pochodzący z drugiej połowy XI w. *Zarys dziejów* Jana Skylitzesa⁷. Z oczywistych

des écrits historiques de Léon le Diacre et de Jean Skylitzès au sujet de la campagne de guerre des empereurs byzantins Nicéphore II Phocas en 967 et de Jean I Tzymiscès en 971, „Bulgaria Mediaevalis” 2011, t. 2, s. 443–454; idem, *Zadania floty cesarskiej w wojnach bizantyńsko-bułgarskich (VII–XI wieku)*, [w:] *Byzantina Europaea. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Waldemarowi Ceranowi*, red. M. Kokoszko, M.J. Leszka, Łódź 2007, s. 381–392; G.G. Atanasov, *O čislennosti ruskoj armii knjazja Svjatoslava vo vremja jego pochodov v Bolgariju i o bitvie pod Dristroj (Dorostolom) v 971 g.*, „Vizantijskij Vremennik” 2013, t. 72 (97), s. 86–102; Ch. Matanov, *V tǎrsene na srednovekovnoto vreme. Neravnijat pǎt na bǎlgarite (VII–XV v.)*, Sofija 2014, s. 186–191; M.J. Leszka, K. Marinow, *op. cit.*, s. 193–199.

⁶ *Leonis Diaconi Caloensis Historiae*, rec. C.B. Hase, Bonnae 1828 (dalej: Leon Diakon; tłum. pol. fragmentów – A. Brzóstkowska, [w:] *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka*, z. 5: *Pisarze z X wieku*, przekł., oprac. eadem, Warszawa 2009, s. 100–159). Na temat życia i twórczości Leona Diakona patrz: N. Panagiotakes, *Leon ho Diakonos*. A: *Ta Bibliografika*, B: *Cheirografa kai eksdosis*, Athenai 1965; S.A. Ivanov, *Polemičeskaja napravlennost «Istorii» Lva Diakona*, „Vizantijskij Vremennik” 1982, t. 43, s. 74–80; M.Ja. Sjuzumov, *Lev Diakon i jego vremena*, [w:] *Lev Diakon, Istorija*, perev. M.M. Kopylenko, kommen. M.Ja. Sjuzumov, S.A. Ivanov, Moskva 1988, s. 137–165; J.N. Ljubarskij, *Zamečanja ob obrazach i chudožestvennoj prirode «Istorii» Lva Diakona*, [w:] idem, *Vizantijskije istoriki i pisateli (sbornik statiej)*, Sankt-Peterburg 1999, s. 149–160; A. Karpozilos, *Byzantinói istorikói kai chronográfoi 8–10os aiónes*, t. II, Athénai 2002, s. 475–525; *The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, introd., transl., annot. A.M. Talbot, D.F. Sullivan, with assistance G.T. Dennis, S. McGrath, Washington 2006, s. 9–52; A. Kazhdan, *History of Byzantine Literature (850–1000)*, ed. Ch. Angelidi, Athens 2006, s. 278–286.

⁷ *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, rec. I. Thurn, Berlin 1973 (dalej: Jan Skylitzes; tłum. pol. fragmentów A. Kotłowska, [w:] *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka*, z. 6: *Pisarze wieku XI*, Warszawa 2013, s. 106–269). O Skylitzesie i jego dziele: H. Thurn, *Ioannes Skylitzes, Autor und Werk*, [w:] Jan Skylitzes, s. VII–LVI; J. Bonarek, *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bizantyńczyków i ich stosunek do obcych w świetle Kroniki Jana Skylitzesa*, Toruń 2003, s. 15–24; C. Holmes, *The rhetorical structure of Skylitzes' Synopsis Historion*, [w:] *Rhetoric in Byzantium*, ed. E. Jeffreys, Aldershot 2003, s. 187–199; eadem, *Basil II and the governance of Empire, 976–1025*, Oxford 2005; J.-C. Cheynet, *John Skylitzes, the author and his family*, [w:] John Skylitzes, *A synopsis of Byzantine History, 811–1057*, introd., text, notes, transl. J. Wortley, Cambridge 2010, s. IX–XI; B. Flusin,

powodów głównym bohaterem ich narracji jest cesarz bizantyński i jego adwersarz w osobie Światosława, księcia kijowskiego. Bułgarzy, jeśli się pojawiają, a dzieje się to stosunkowo rzadko, to są jedynie znajdującymi się w odległym planie statystami. Nie oni rozdają karty. Są narzędziem w rękach jednej i drugiej strony. Wzmianki o Bułgarach, które znajdujemy u Leona Diakona i Jana Skylitzesa w ich relacji z wydarzeń 971 r.⁸, były niejednokrotnie już analizowane pod różnymi kątami, w tym także interesującej mnie kwestii, ale ich ponowne rozpatrzenie na użytek niniejszego tekstu jest nieodzowne. Ich analizę poprzedzę naszkicowaniem położenia ziem bułgarskich w okresie poprzedzającym ekspedycję Tzymiskesa.

Po śmierci cara Piotra (30 stycznia 969 r.) Nikefor Fokas zdecydował się na odesłanie do Bułgarii jego synów Borysa i Romana, licząc zapewne na to, że staną się oni gwarantami stabilizacji sytuacji w Bułgarii i poprawy stosunków z Bizancjum⁹. Borys przejął władzę po ojcu. Wykorzystując nieobecność w Bułgarii Światosława, który udał się w poprzednim roku z odsieczą do obleganego przez Pieczyngów Kijowa, nowy car odzyskał część, a może nawet wszystkie, utracone na rzecz ruskiego władcy tereny¹⁰. Nastąpiło również wyraźne zbliżenie z Bizancjum. Nikefor Fokas wysłał posłów w osobach patrycjusza Nikefora Erotikosa i Filoteusza, biskupa Euchai-

Re-writing history: John Skylitzes' Synopsis historion, [w:] John Skylitzes, *op. cit.*, s. XII–XXXIII; A. Kotłowska, *Testimonia...*, z. 6, s. 106–109.

⁸ Na temat źródeł Leona Diakona i Jana Skylitzesa do losów wyprawy roku 971 pisał ostatnio A. Kaldellis (*The original source for Tzimiskes' Balkan campaign (971) and the emperor's classicizing propaganda*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2013, vol. 37, s. 1–18), wskazując, że mogło być nim jedno wspólne źródło.

⁹ V. Tăpkova-Zaimova, *op. cit.*, s. 390; P. Pavlov, *Borbi za oceljavane. Upadък na bълgarskata dържавnost*, [w:] *Istorija na bълgarite*, t. I: *Ot drevnostta do kraja na XVI vek*, red. G. Bakalov, Sofija 2003, s. 283–284 (uczeni ci datują śmierć Piotra na styczeń 970 r., stąd przejęcie władzy przez Borysa miało nastąpić w tymże roku); por.: V.N. Zlatarski, *Istorija na bълgarskata dържава prez srednite vekove*, t. I.2: *Pърvo Bълgarsko Carstvo. Ot slavjanizacijata na dържавata do padaneto na Pърvoto Carstvo*, Sofija 1927, s. 589; I. Božilov, V. Gjuzelev, *op. cit.*, s. 297 (w tych pracach datowanie śmierci Piotra na 30 stycznia 969 r.). Trzeba jednak przypomnieć, że nie możemy mieć pewności, że synowie Piotra znajdowali się w rękach Nikefora II Fokasa. Nie jest wykluczone, że Borys był w Preslawiu w chwili śmierci ojca i mógł przejąć władzę nawet jeszcze przed jego śmiercią. Na temat Borysa II: P. Pavlov, *Boris II (opit za novo tълkuvane na semejno-dinastičnite problemi v Preslavskija dvor pri car Petър)*, [w:] *Preslav. Sbornik*, t. V, red. T. Totev, Sofija 1993, s. 46–51; J. Andreev, P. Pavlov, *Boris II*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v srednovekovna Bълgarija*, Sofija 2012, s. 82–83; G.N. Nikolov, *Bълgarskijat car Samuil*, Sofija 2014, s. 17–20; P. Pavlov, *Vekът na car Samuil*, Sofija 2014, s. 37–52.

¹⁰ V. Tăpkova-Zaimova, *op. cit.*, s. 390.

ty¹¹. Zostali oni dobrze przyjęci w Presławiu. Elementem umacniającym odnowiony sojusz miały być małżeństwa bułgarskich cesarzów z Bazylim i Konstantynem, synami Romana II i Teofano¹². Kandydatki na żony młodocianych władców imperium przybyły w listopadzie/grudniu 969 r. do Konstantynopola¹³. Do sfinalizowania związków nie doszło. W nocy z 10 na 11 grudnia zamordowany został Nikefor II Fokas, a jego następcą Jan I Tzymiskes nie widział potrzeby wiązania się z dworem w Presławiu.

Borysowi II nie udało się ustabilizować sytuacji w Bułgarii, bowiem w tym czasie do gry powrócił Światosław. Pojawił się nad Dunajem latem 969 r.¹⁴. Do pierwszego i decydującego, jak się wydaje, starcia z siłami bułgarskimi doszło pod Małym Presławiem. Zakończyło się ono zwycięstwem Rusów¹⁵. Źródła nie informują o dalszym oporze ze strony Bułgarów. Skylitzes donosi jedynie o tym, że „lud Rusów podbił Bułgarię” (*ten Boulgarian cherosameno*) i że do niewoli wzięci zostali Borys i Roman, synowie Piotra¹⁶. Światosław, jak donosi bizantyński kronikarz, zamierzał pozostać już na stałe w Bułgarii¹⁷. Nie

¹¹ Niektórzy badacze datują to poselstwo na rok 968 i czasy Piotra (np.: B. Stokes, *op. cit.*, s. 54; J. Bonarek, *Przyczyny...*, s. 298). Wydaje się jednak, że rację mają ci, którzy wskazują na rok 969 (M.Ja. Szuzjumov, S.A. Ivanov, *op. cit.*, s. 190, przyp. 21). Tu istotny jest fakt bliskości czasowej poselstwa i przybycia do Konstantynopola bułgarskich kandydatek na żony Konstantyna i Bazylego. Ich przyjazd nastąpił krótko przed śmiercią Nikefora Fokasa (grudzień 969). Arcykapłan Euchaity pojawia się również w czasie negocjacji z Pieczyngami w 971 r. po bitwie pod Dristrą, ale u Jana Skylitzesa i w *Powieści minionych lat* nosi imię Teofila. Na ten temat patrz: M. Raev, *The Russian-Byzantine Treaty of 971. Theophilos and Sveneld*, „Revue des Etudes Byzantines” 2006/2007, t. 64/65, s. 329–340.

¹² Leon Diakon, V, 3. Nie wiemy czyimi córkami były ani jakie imiona nosiły kandydatki na żony Bazylego i Konstantyna.

¹³ I. Božilov, V. Gjuzelew, *op. cit.*, s. 297.

¹⁴ Kwestia datowania powrotu Światosława: S.A. Ivanov, *op. cit.*, s. 98; J. Bonarek, *Przyczyny...*, s. 298–300; I. Božilov, V. Gjuzelew, *op. cit.*, s. 297.

¹⁵ *Powieść minionych lat*, a. 6479: *Przyszedł Światosław do Perejasławca i zamknęli się Bułgarzy w grodzie. I wystąpili Bułgarzy do bitwy przeciw Światosławowi, i była bitwa wielka, i zwyciężali Bułgarzy. I rzekł Światosław do wojów swoich: „Już nam tu poleć; uderzmy mężnie, bracia i drużyno!” I ku wieczorowi zwyciężył Światosław, i wziął gród szturmem...* (*Powieść minionych lat*, przeł., oprac. F. Sielicki, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999, s. 56); por.: Jan Skylitzes, s. 277. Szerzej na temat tego wydarzenia: I. Božilov, V. Gjuzelew, *Istorija na Dobrudża*, t. II: *Srednovekovie*, Veliko Tărnovo 2004, s. 67–68. O Perejasławcu: M. Raev, *Preslav ili Perejaslawec na Dunaje? (Predvaritel'nyje zamečanja ob odnom iz vazmożnych istočnikov PVL i ego transformacii*, „Naukovi zapiski z ukraińskoj istorii” 2008, t. 20, s. 37–40.

¹⁶ Jan Skylitzes, s. 287–288.

¹⁷ Pewną rolę miał odegrać przy podejmowaniu tej decyzji Kalokir, który chciał ogłosić się, dzięki poparciu ruskiemu, cesarzem i obiecywał oddanie ziem bułgarskich

wiemy dokładnie, jaka część ziem bułgarskich znalazła się pod kontrolą Rusów i jak ściśła ona była. Można sądzić, że Rusowie ponownie zajęli Dobrudżę. Ich wpływy sięgnęły do Presławia¹⁸, a w ich rękach znalazła się na pewno Dristra¹⁹, jeden z najważniejszych, o ile nie najważniejszy, po stolicy ośrodek ówczesnej Bułgarii.

Niejasne jest, w jaki sposób Światosław ułożył swoje stosunki z Bułgarami. Kwestia ta była niejednokrotnie omawiana, ale daleka jest od jednoznacznych rozstrzygnięć. Część uczonych opowiada się za tym, że doszło do zawarcia sojuszu między Rusami i Bułgarami, wymierzonego w Bizancjum, inni zaś uważają, że o takim układzie nie może być mowy²⁰. Wydaje się, że bliższe prawdy jest to drugie stanowisko. Światosław musiał co prawda w jakiś sposób porozumieć się z Bułgarami, ale nie oznacza to, że stosunki między obiema stronami miały charakter sojuszniczy. Borys II znalazł się pod kontrolą Światosława, zachowując formalną pozycję²¹ i stając się gwarantem lojalności swoich poddanych wobec Rusów. Efektem tego wymuszonego porozumienia była obecność Bułgarów w armii Światosława, którą notują źródła we wzmiankowanej już kampanii roku 970²². Warto zwrócić uwagę, że Światosław musiał mieć świadomość, że nie podporządkował sobie całej Bułgarii. W każdej chwili groziło mu to kontrataką Bułgarów, zamieszkujących wolne od władzy Rusów tereny, i w ostatecznym rozrachunku wojną na dwa fronty. Tym można tak-

pod panowanie Światosława po pokonaniu Jana Tzymiskesa. A. Poppe (*Svjatoslav The Glorious and the Byzantine Empire*, [w:] *Byzantium, New Peoples, New Powers: the Byzantino-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century*, ed. M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smorąg Różycka, Cracow 2007, s. 133–137), zresztą słusznie, uznaje wątek ambicji cesarskich Kalokira jedynie za wymysł Leona Diakona, zwolennika rodu Fokasów, który w ten sposób chciał ukryć współpracę Bardasa Fokasa ze Światosławem.

¹⁸ Tu znajdował się garnizon ruski, ale jak się wydaje obozował w tzw. zewnętrznym mieście. Dostęp Rusów do wewnętrznego miasta, gdzie znajdował się pałac carski i skarbiec (co podkreśla Leon Diakon, a co sugerować może, że nie został on naruszony przez Światosława), był w jakimś stopniu reglamentowany (Leon Diakon VIII, 6; Jan Skylitzes, s. 297).

¹⁹ Na temat znaczenia Dristry w życiu państwa bułgarskiego patrz: G. Atanasov, *Christijanskijät Durostorum-Drăstăr. Dorostolskata eparchija prez Kăsnata antičnost i Srednevekovieto IV–XIV v. Istorija, archeologija, kultura i izkustvo*, Varna 2007.

²⁰ Za funkcjonowaniem sojuszu opowiadali się tej miary uczeni, co: P. Mutavčiev, *Russko-bolgarskie otnošenija pri Svjatoslave*, [w:] idem, *Izbrani proizvedenija v dva toma*, t. II, red. D. Angelov, Sofija 1973, s. 240–254; z kolei przeciw: P. Pavlov, *Borbi...*, s. 286nn.

²¹ O tym świadczy fakt, że w chwili zdobycia Presławia przez Jana Tzymiskesa pojawił się on przed jego obliczem odziany w carskie szaty (Jan Skylitzes, s. 297).

²² Leon Diakon, VI, 12; Jan Skylitzes, s. 289.

że, przynajmniej w jakimś stopniu, tłumaczyć pewną swobodę, którą zostawił Borysowi, by do takiej sytuacji nie doszło. Inną sprawą jest kwestia, jakie wpływy zachował Borys II na obszarach wolnych od obecności Rusów.

Jak wynika z powyższego położenie Bułgarów w przededniu wyprawy bizantyńskiej było skomplikowane. Z pewnością ciążyła im ruska okupacja i przynajmniej w tym momencie nie byli w stanie podjąć skutecznych kroków na rzecz pozbycia się Światosława. Być może liczyli na interwencję bizantyńską, która zaowocowałaby wyrzuceniem Rusów, ale przecież nie mogli stracić z uwagi faktu, że ci ostatni pojawili się na ich ziemiach właśnie z inicjatywy Bizancjum. Od tego czasu bizantyńska polityka wobec Bułgarii co prawda zmieniła się, ale nieufność wobec Bizantyńczyków zapewne była obecna wśród bułgarskiego możnowładztwa. To uczucie, które mogło być wzmacniane osobistymi doświadczeniami i dobrą znajomością ówczesnej sytuacji politycznej w Bizancjum, musiał podzielać sam Borys II. Przypomnijmy, że przez pewien czas przebywał w Konstantynopolu jako zakładnik, do tego dodać należy i fakt, że jego matka była Bizantynką i że odebrał klasyczne wykształcenie. Nie można wykluczyć, że zorientowany był, iż wśród elity cesarstwa bizantyńskiego obecne było antybułgarskie nastawienie i pamięć o tym, że ziemie bułgarskie należały kiedyś do Bizancjum²³.

Bułgarzy pojawiają się w narracji Leona Diakona i Jana Skylitza dopiero wtedy, gdy armia bizantyńska wdarła się do Presławia. Bizantyńscy autorzy odnotowują wówczas spotkanie Borysa II z cesarzem. Leon Diakon napisał:

Wtedy, jak się podaje, zatrzymano także króla Myzów Borysa, który miał brodę pokrytą gęstym rudym zarostem, i przyprowadzono go z żoną i dwoma niemowlętami do cesarza. On przyjął go z szacunkiem, nazywając władcą Bułgarów i mówiąc, że przybywa, aby pomścić Myzów, którzy wiele wycierpieli ze strony Scytów²⁴.

Z kolei Jan Skylitzes pisze:

Został także pojmany z żoną i dziećmi car Bułgarów Borys. Gdy doprowadzono go do cesarza miał jeszcze na sobie insygnia władzy cesarskiej. Cesarz zaś potraktował go życzliwie, nazywając cesarzem Bułgarów, a wszystkich pojmanyh Bułgarów odesłał swobodnych i wolnych, aby poszli dokąd zechcą mówiąc, że przybył nie w celu

²³ G.G. Litavrin, *Konstantin Bagrjanorodnyj o Bulgarii i Bolgarach*, [w:] *Sbornik v čest na akad. Dimităr Angelov*, red. V. Velkov, Sofija 1994, s. 32–36.

²⁴ Leon Diakon, VIII, 6; tłum. A. Brzóstkowska, s. 131.

*zniewolenia Bułgarów, lecz ich wyzwolenia. Natomiast za jedynych nieprzyjaciół uznaje Rusów i traktuje ich jak wrogów*²⁵.

Wydźwięk obu przekazów jest w zasadzie ten sam²⁶. Zwycięski cesarz Bizantyńczyków łaskawie potraktował Borysa, uznając go za władcę Bułgarów i jednoznacznie określił się jako sojusznik tych ostatnich, wskazując że jedynym jego wrogiem są Rusowie (Scytowie). Jego zapewnienia miały na celu, w sytuacji, gdy wojna się jeszcze nie zakończyła, pozyskanie Bułgarów do współpracy w walce ze Światosławem. Z perspektywy interesującego mnie tematu rzuca się w oczy fakt, że Bułgarzy znajdujący się w Presławiu nie wystąpili jako sojusznicy Bizantyńczyków i nie podjęli jakichkolwiek kroków, by ułatwić im wkroczenie do miasta. Być może zachowali się tak w obawie przed ruską załogą Presławia, ale bardziej prawdopodobne wydaje się, że byli albo niechętnie nastawieni do Bizantyńczyków, albo też nie wiedzieli czego się mogą po nich spodziewać i jak zostaną przez nich potraktowani. O tym, że sami Bizantyńczycy nie widzieli w Bułgarach sojuszników świadczy fakt, że bizantyńscy kronikarze mówią wyraźnie o pojmaniu Borysa II i Bułgarów znajdujących się w Presławiu²⁷. Takie zachowanie jednej i drugiej strony świadczy o tym, że ani przed wyprawą, ani w trakcie jej trwania nie zostały podjęte jakiekolwiek działania obliczone na porozumienie się i w konsekwencji wspólne wystąpienie przeciw Rusom.

O tym, że wśród Bułgarów widoczna była wrogość wobec Bizantyńczyków, może świadczyć przekaz Leona Diakona dotyczący dalszej fazy walk o Presław. Bizantyński historyk mówi o tym, że niektórzy Bułgarzy zamknęli się wraz z oddziałem Rusów w umocnieniach carskiego pałacu i do końca bronili się wraz z nim, w ostatecznym rozra-

²⁵ Jan Skylitzes, s. 297 (tłum. A. Kotłowska, s. 171).

²⁶ Por.: N.P. Blagoev, *Kritičen pogled vārhu izvestiata na Lāv Djakon za bālgarite*, „Makedonski Pregled” 1930, t. 6. 2, 1930, s. 25nn; S.A. Ivanov, *Koiranos tōn Boulgarōn (Ioann Cimischij i Boris II v 971 g.)*, [w:] *Obščestvennoje soznanije na Balkanach v srednije veka*, Kalinin 1982, s. 47–58; L. Simeonova, *Obrazāt na bālgarskija vladetel vāv vizantijkata knižnina (sredata na IX – načaloto na XI v). Njankolko primera*, [w:] *Predstavata za “drugija” na Balkanite*, Sofja 1995, s. 21; J. Bonarek, *Romajowie i obcy...*, s. 148; M.J. Leszka, *Wizerunek władców pierwszego państwa bułgarskiego w bizantyńskich źródłach pisanych (VIII – pierwsza połowa XII wieku)*, Łódź 2003, s. 139–140.

²⁷ Nie można jednak wykluczyć, że tak Borys II, jak i część Bułgarów nie tyle zostali pojmani, co dobrowolnie oddali się w ręce Bizantyńczyków. Świadczyć może o tym fakt, że mimo możliwości, nie zdecydowali się na dalszy opór i nie skryli się w umocnieniach carskiego pałacu, co uczynili Rusowie i pozostali Bułgarzy. Leon Diakon i Jan Skylitzes poprzez stwierdzenie, że Borys II i część jego otoczenia zostali pojmani przez Bizantyńczyków, podkreślić chcieli wagę zwycięstwa.

chunku tracąc życie. Postąpili tak, ponieważ widzieli w Romajach tych, *którzy byli odpowiedzialni za najście Scytów przeciw nim*²⁸. Choć o tym epizodzie nie wspomina Jan Skylitzes, to wydaje się, że można zaufać Diakonowi i to nie tylko dlatego, że pisał stosunkowo krótko po wydarzeniach, ale dlatego, że nie miał powodów do ukazywania w lepszym świetle stosunków bizantyńsko-bułgarskich, które w czasach, kiedy pisał swoje dzieło, były na etapie konfrontacji zbrojnej. Jan Skylitzes pisał z kolei w chwili, kiedy ziemie bułgarskie od kilku już dziesięcioleci wchodziły w skład cesarstwa i ekspozycja tego typu epizodów nie służyło ich spajaniu z nim.

Jak wskazano powyżej kroki Jana Tzymiskesa wobec Bułgarów (stosunek do Borysa II, zwolnienie jeńców bułgarskich, wskazanie, że bizantyńska ekspedycja skierowana jest przeciw Rusom, w obronie Bułgarów) ewidentnie obliczone były na pozyskanie ich do walki ze Światosławem. Rodzi się pytanie, czy bizantyński cesarz osiągnął zamierzony cel. By na nie odpowiedzieć trzeba powrócić do relacji Leona Diakona i Jana Skylitzesa o losach kampanii roku 971.

Według Leona Diakona na wieść o zdobyciu Presławia Bułgarzy zaczęli przechodzić na stronę Bizantyńczyków. Jest prawdopodobne, że wyruszając na Dorostolon, bizantyński cesarz wziął ze sobą Borysa II, którego obecność ułatwić mogła pozyskanie wsparcia Bułgarów, zamieszkujących tereny, przez które maszerowała bizantyńska armia. Leon Diakon wzmiankuje, iż w drodze do Dorostolonu na stronę Bizantyńczyków przeszli mieszkańcy Pliski (tu: Pliskuba), nieznanego skądinąd Dinei, jak również innych niewymienionych z nazwy bułgarskich ośrodków²⁹. Dobrowolne przejście Bułgarów na stronę Bizantyńczyków może świadczyć o tym, że wiązali z nimi nadzieje na usunięcie Rusów z własnego terytorium i nie widzieli zagrożenia z ich strony.

²⁸ Leon Diakon, VIII, 7 (tłum. A. Brzóstkowska, s. 133).

²⁹ Leon Diakon, VIII, 8. Por.: A. Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube 10th–12th Century*, Leiden – Boston 2013, s. 31. Jan Skylitzes (s. 298) inaczej przedstawia tę kwestię, twierdząc, że cesarz po zajęciu konkretnego ośrodka wyznaczał w nim stratega, miał również *splądrować wiele twierdz i miejscowości* (tłum. A. Kotłowska, s. 173) i wydawać je na łup żołnierzom. Trudno uzgodnić ten przekaz z informacjami Leona. Wątpić należy, by Jan przed rozprawą ze Światosławem pozwoliłby żołnierzom na łupienie bułgarskich miast, choć w trakcie działań wojennych do takich sytuacji mogło sporadycznie dochodzić. Tak np. traktowane mogły być te z nich, które stawały Bizantyńczykom opór, co mogło być następstwem obecności w nich ruskich wojów. Istnieje i inne wytłumaczenie opisu Jana Skylitzesa. Ten passus mógł dotyczyć sytuacji po pokonaniu Światosława, kiedy Tzymiskes zdecydował się włączyć ziemie bułgarskie w skład imperium. W takiej sytuacji opór Bułgarów, jak i postawa Bizantyńczyków miałyby logiczne uzasadnienie.

Wydaje się, że Jan Tzymiskes nie podjął wówczas jeszcze kroków, które świadczyć mogły, że chce podporządkować ziemie bułgarskie Konstantynopolowi. Wydaje się również, że postawę tę można traktować jako potwierdzenie faktu, że Bułgarzy nie znajdowali się w sojuszu z Rusami. Jeśli już, to został on na nich wymuszony i natychmiast skorzystali z nadarzającej się okazji, by go zerwać. Nie można też wykluczyć i tego, że w jakimś stopniu decyzja o przechodzeniu na stronę bizantyńską była konsekwencją uświadomienia sobie braku możliwości skutecznej obrony.

O braku zaufania Światosława do Bułgarów świadczy fakt, że przed rozprawą z Tzymiskesem polecił stracić trzystu z nich, wyróżniających się pochodzeniem i znaczeniem, którzy znajdowali się w jego obozie³⁰. Jak nadmienia Leon Diakon była to reakcja na to, że *Myzowie opuszczają jego zastępy i przechodzą na stronę cesarza*³¹. Nie można wykluczyć, że byli to najemnicy bułgarscy, a nie sojusznicy kontyngent³² albo, co może nawet bardziej prawdopodobne, zakładnicy. Ich stracenie byłoby logicznym posunięciem w chwili, gdy swoją obecnością w obozie Światosława przestali gwarantować lojalność współplemieńców. Jan Skylitzes wspomina również o dwudziestu tysiącach Bułgarów, będących jeńcami Światosława, których ten przed zmaganiem z Bizantyńczykami polecił skuć lub związać, by nie wystąpili po ich stronie³³. O tym fakcie wspomina również Leon Diakon, nie precyzując jednak liczby potraktowanych w ten sposób Bułgarów³⁴. Także i ten krok świadczył dobitnie o tym, że ci ostatni traktowani byli jako przedstawiciele nieprzyjaciela.

Powyższe wzmianki wyraźnie wskazują, że zwierzchność Rusów nad ziemiami bułgarskimi była dość iluzoryczna i oparta na przymusie, a nie na uwzględniającym wzajemne korzyści porozumieniu.

Odrzucenie optyki źródeł, którymi dysponujemy, podkreślmy raz jeszcze – bizantyńskiej proveniencji, wedle których Bułgarzy prze-

³⁰ Leon Diakon, VIII, 9. O trzystu straconych Bułgarach wzmiankuje również Jan Skylitzes (s. 298), choć nie pisze jednoznacznie, że była to reakcja na przechodzenie Bułgarów na stronę bizantyńską.

³¹ Leon Diakon, VIII, 9 (tłum. A. Brzóstkowska, s. 135).

³² P. Pavlov, *Borbi...*, s. 287.

³³ Jan Skylitzes, s. 300. Co do wiarygodności podanej przez bizantyńskiego autora liczby, należy moim zdaniem zachować wstrzeźliwość. Warto zwrócić uwagę, że taką samą liczbę podaje w kontekście wydarzeń w Filipopolu w 970 r., gdzie, jak wspominałem powyżej, dwadzieścia tysięcy Bułgarów miało zostać wbitych z rozkazu Światosława na pale.

³⁴ Leon Diakon, VIII, 9.

chodzili po operacji presławskiej na stronę bizantyńską, pozwalała na sformułowanie poglądu, że nie tyle odstępowali od Rusów i stawali się sojusznikami Bizantyńczyków, co w swoim mniemaniu sądzili, że odzyskują po prostu wolność i władzę nad swoimi ziemiami. Bardzo szybko przeżyli jednak wielkie rozczarowanie, kiedy okazało się, że Bizantyńczycy po pokonaniu Światosława zamiast opuścić ich ziemie, zdecydowali się narzucić im swoją zwierzchność.

W opisie kilkumiesięcznych zmagających pod Dorostolonem, które wyszły spod pióra Leona Diakona i Jana Skylitzesa, nie znajdujemy żadnych wzmianek dotyczących udziału w nich Bułgarów. Nie można oczywiście tego wykluczyć³⁵, ale wedle bizantyńskich historyków walki rozgrywały się jedynie między Romajami i Rusami. W konsekwencji czego zwycięstwo nad tymi ostatnimi było tylko zasługą cesarza i jego armii. Uwzględnienie ewentualnego udziału Bułgarów w tym sukcesie jedynie by go pomniejszało i kładło się na nim cieniem, zważywszy, że Bizantyńczycy po zwycięstwie nad Rusami wystąpili przeciw Bułgarom i poddali swojej okupacji większość terytorium ich państwa. Romajowie – zdrajcy występujący przeciwko swoim sojusznikom, którym w jakimś stopniu zawdzięczałoby zwycięstwo. To z pewnością nie byłoby powód do dumy.

Nie jest wykluczone, że już w czasie oblężenia Dorostolonu Bizantyńczycy podjęli wstępne kroki w celu podporządkowania Bułgarii. Jednak jeśli z rezerwą potraktujemy przekaz Skylitzesa o wprowadzaniu garnizonów do bułgarskich miast, to poza obsadzeniem Presławia takich śladów nie znajdujemy. Natomiast w materiale źródłowym doszukać się można śladów pewnych napięć w stosunkach bułgarsko-bizantyńskich w tym okresie wyrażających się w rabowaniu przez Bizantyńczyków ziem bułgarskich. O tym, poza przekazem Skylitzesa, świadczyć może relacja Leona Diakona o magistrze Janie Kurkuasie, który miał zbezczęścić i ograbić *wiele [świątyń] w Myzji, a ich święte sprzęty i przedmioty przerobił na własne klejnoty*³⁶. Za swoje czyny został ukarany i poniósł śmierć z rąk Rusów. Leon traktuje tę opowieść ostrożnie, wprowadzając ją stwierdzeniem „mówi się”, ale skoro ją jednak przytoczył, to uznał za prawdopodobną.

Po pokonaniu Rusów Romajowie podjęli kroki, których celem było włączenie ziem bułgarskich w obręb cesarstwa³⁷. Znamienne jest, że

³⁵ Argumenty na rzecz udziału Bułgarów po stronie bizantyńskiej w tych zmaganiach patrz: D. Angelov, B. Čolpanov, *op. cit.*, s. 25–26.

³⁶ Leon Diakon, IX, 5 (tłum. A. Brzóstkowska, s. 141).

³⁷ Por.: M.J. Leszka, J. Marinow, *op. cit.*, s. 197–199 (tam dalsza literatura).

obaj historycy nader oszczędnie relacjonują ten proces. Ich opis Leon Diakon sprowadził do stwierdzenia, że Jan Tzymiskes podporządkował (*kathypótaksas*) Myzję Romajom³⁸, a Jan Skylitzes do uwagi, że cesarz zapewnił odpowiednią ochronę twierdzom i miastom po obu stronach rzeki (Dunaj)³⁹. Obaj natomiast dużo miejsca poświęcili zrelacjonowaniu triumfu, który cesarz odbył po swoim powrocie do Konstantynopola. Żaden z autorów nie zająknął się nawet słowem o postawie Bułgarów wobec bizantyńskiej agresji, stwarzając wrażenie, że o jakimkolwiek oporze z ich strony nie było mowy. Trudno to sobie wyobrazić, choć jest dość prawdopodobne, że był on słaby, co było z jednej strony konsekwencją wykrwawienia się Bułgarów w wojnach z Rusami, a z drugiej – zaskoczenia przez Bizantyńczyków, którzy w jednej chwili z ich obrońców przemienili się w napastników.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że w początkowej fazie wyprawy Jana Tzymiskesa w 971 r. Bułgarzy zachowali wobec Bizantyńczyków postawę wyczekującą. Było to konsekwencją tego, że ci nie podjęli wcześniej kroków na rzecz porozumienia się z nimi, stąd Bułgarzy nie wiedzieli, jaki był podstawowy cel ekspedycji i nie potrafili ocenić jej szans. Z tego też względu woleli poczekać na rozwój sytuacji. Zmiana w ich postawie nastąpiła po zdobyciu Presławia przez Bizantyńczyków (kwiecień 971 r.), co było wyraźnym świadectwem siły tych ostatnich i dawało nadzieję na ostateczny sukces w zmaganiach z Rusami. Nie bez znaczenia były też pojednawcze, obliczone na pozyskanie Bułgarów, kroki Jana Tzymiskesa. Bułgarzy zdecydowali się odstąpić od wymuszonego porozumienia z Rusami i nie stawiać oporu stronie bizantyńskiej. Czasu, kiedy Bizantyńczycy zaangażowani byli w zmagania zbrojne pod Dorostolonem, nie potrafili wykorzystywać Bułgarzy, osłabieni zmaganiem z Rusami, na skonsolidowanie się i odbudowę struktur państwowych, w konsekwencji czego stali się stosunkowo łatwą zdobyczą bizantyńskiego imperium, które z ich obroncy przekształciło się w agresora.

³⁸ Leon Diakon, IX, 12.

³⁹ Jan Skylitzes, s. 310.

Abstract

Bulgarian attitude towards the expedition of John I Tzimisces against Sviatoslav, the prince of Kiev (971)

The article is devoted to examining the attitude of the Bulgarians towards the expedition of John Tzimisces onto their lands, and directed against the Rus people of the prince of Kiev, Sviatoslav. The analysis of the sources led the author to conclude that Bulgarians adopted an expectant attitude towards the Byzantines. This was caused by the lack of earlier Byzantine efforts aimed at reaching a mutual understanding, and this was why the Bulgarians were waiting for the situation to develop. They changed their attitude after the Byzantines captured Preslav, which clearly attested to their power and brought hope for a definitive end to the struggle against the Rus. The conciliatory steps undertaken by John Tzimisces, aimed at gaining the Bulgarians to his cause, were also significant. Bulgarians decided to abandon the forced agreement with the Rus, and to not oppose the Byzantines. It cannot be ruled out that they actively supported the Byzantines in the following struggle against the Rus.

The Bulgarians were not able to consolidate and rebuild the state structures during the time in which the Byzantines were busy besieging Dorostolon, and as a consequence became a relatively easy prey for the Byzantine Empire when it turned from being their defender to an aggressor.

Keywords: John Tzimisces, Boris II, Bulgaria in the 10th century, Byzantium in the 10th century

Słowa kluczowe: Jan Tzymiskes, Borys II, Bułgaria w X w., Bizancjum w X w.

Bibliografia

- Angelov D., Čolpanov B., *Bălgarska voenna istorija ot vtorata četvărt na X do vtorata polovina na XV v.*, Sofija 1989.
- Andreev J., Pavlov P., *Boris II*, [w:] J. Andreev, I. Lazarov, P. Pavlov, *Koj koj e v srednovekovna Bălgarija*, Sofija 2012.
- Atanasov G., *Christijanskijat Durostorum-Drăstăr. Dorostolskata eparchija prez Kăsnata antičnost i Srednovekovieto IV–XIV v. Istorija, archeologija, kultura i izkustvo*, Varna 2007.

- Atanasov G.G., *O čislennosti ruskoj armii knjazja Svjatoslava vo vremja jego pochodov v Bolgariju i o bitvie pod Dristroj (Dorostolom) v 971 g.*, „Vizantijskij Vremennik” 2013, t. 72 (97).
- Blagoev N.P., *Kritičen pogled vārhu izve, stiata na Lāv Djakon za bālgarite*, „Makedonski Pregled” 1930, t. 6. 2.
- Bonarek J., *Przyczyny i cele bułgarskich wypraw Światosława a polityka Bizancjum w latach sześćdziesiątych X wieku*, „Studia Historyczne” 1996, t. 39.
- Bonarek J., *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bizantyńczyków i ich stosunek do obcych w świetle Kroniki Jana Skylitzesa*, Toruń 2003.
- Božilov I., Gjuzelev V., *Istorija na Dobrudža*, t. II: *Srednovekovie*, Veliko Tärnovo 2004.
- Božilov I., Gjuzelev V., *Istorija na srednovekovna Bālgarija VII–XIV vek*, Sofija 2006.
- Browning R., *Byzantium and Bulgaria. A Comparative Study across the Early Medieval Frontier*, London 1975.
- Cheyne J.-C., *John Skylitzes, the author and his family*, [w:] John Skylitzes, *A synopsis of Byzantine History, 811–1057*, introd., text, notes, transl. J. Wortley, Cambridge 2010.
- Cheyne J.-C., *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris 1990.
- Dančeva-Vasilieva A., *Plovdiv prez Srednovekovieto IV–XIV v.*, Sofija 2009.
- Fine J.V.A. jr., *Early Medieval Balkans: a Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983.
- Flusin B., *Re-writing history: John Skylitzes’ Synopsis historion*, [w:] John Skylitzes, *A synopsis of Byzantine History, 811–1057*, introd., text, notes, transl. J. Wortley, Cambridge 2010.
- Göllner C., *Les expéditions byzantines contre les Russes sous Jean Tzimiscès (970–971)*, „Revue Historique du Sud-Est Européen” 1936, t. 13. 10–12.
- The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, introd., transl., annot. A.M. Talbot, D.F. Sullivan, with assistance G.T. Dennis, S. McGrath, Washington 2006.
- Holmes C., *Basil II and the governance of Empire (976–1025)*, Oxford 2005.
- Holmes C., *The rhetorical structure of Skylitzes’ Synopsis Historion*, [w:] *Rhetoric in Byzantium*, ed. E. Jeffreys, Aldershot 2003.
- Ivanov S.A., *Koiranos tōn Boulgarōn (Ioann Cimischij i Boris II v 971 g.)*, [w:] *Obščestvennoje soznanije na Balkanach v srednje veka*, Kalinin 1982.
- Ivanov S.A., *Polemičeskaja napravlennost «Istorii» Lva Diakona*, „Vizantijskij Vremennik” 1982, t. 43.
- Ivanov S.A., *Vizantijsko-bolgarskie otnošenija v 966–969 gg.*, „Vizantijskij Vremennik” 1981, t. 42.
- Kaldellis A., *The original source for Tzimiskēs’ Balkan campaign (971) and the emperor’s classicizing propaganda*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2013, t. 37.
- Karpozilos A., *Byzantinoi istorikoí kai chronográfoi 8–10os aiónes*, t. II, Athénai 2002.
- Karyškovskij R.O., *O chronologii rusko-vizantijskoj vojny pri Svjatoslave*, „Vizantijskij Vremennik” 1952, t. 5.
- Kazhdan A., *History of Byzantine Literature (850–1000)*, ed. Ch. Angelidi, Athens 2006.
- Leszka M.J., *Wizerunek władców pierwszego państwa bułgarskiego w bizantyńskich źródłach pisanych (VIII – pierwsza połowa XII wieku)*, Łódź 2003.
- Leszka M.J., Marinow K., *Carstwo bułgarskie. Polityka, społeczeństwo, gospodarka, kultura, 866–969*, Warszawa 2015.
- Litavrin G.G., *Konstantin Bagrjanorodnyj o Bolgarii i Bolgarach*, [w:] *Sbornik v čest na akad. Dimităr Angelov*, ed. V. Velkov, Sofija 1994.
- Ljubarskij J.N., *Zamečanija ob obrazach i chudožestvennoj prirode «Istorii» Lva Diakona*, [w:] idem, *Vizantijskije istoriki i pisateli (sbornik statiej)*, Sankt-Peterburg 1999.

- Madgearu A., *Byzantine Military Organization on the Danube 10th–12th Century*, Leiden – Boston 2013.
- Marinow K., *Hémos comme barrière militaire. L'analyse des écrits historiques de Léon le Diacre et de Jean Skylitzès au sujet de la campagne de guerre des empereurs byzantins Nicéphore II Phocas en 967 et de Jean I Tzymiscès en 971*, „Bulgaria Mediaevalis” 2011, t. 2.
- Marinow K., *Zadania floty cesarskiej w wojnach bizantyńsko-bułgarskich (VII–XI wieku)*, [w:] *Byzantina Europaea. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Waldemarowi Ceranowi*, red. M. Kokoszko, M.J. Leszka, Łódź 2007.
- Ch. Matanov, *V tǎrsene na srednovekovnoto vreme. Neravnijat păt na bǎlgarite (VII–XV v.)*, Sofija 2014.
- McGrath S., *The Battles of Dorostolon (971). Rhetoric and Reality*, [w:] *Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of George T. Dennis, p. J.*, ed. T.S. Miller, J. Nesbitt, Washington 1995.
- Mutavčiev P., *Russko-bolgarskie otnošenija pri Svjatoslave*, [w:] idem, *Izbrani proizvedenija v dva toma*, t. II, ed. D. Angelov, Sofija 1973.
- Nikolov A., *Političeska misǎl v rannosrednovekovna Bǎlgarija (sredata na IX – kraja na X vek)*, Sofija 2006.
- Nikolov G.N., *Bǎlgarskijat car Samuil*, Sofija 2014.
- Panagiotakes N., *Leon ho Diakonos. A: Ta Bibliografika, B: Cheirografa kai eksdosis*, Athenai 1965.
- Paroń A., *Pieczynowie. Koczownicy w krajobrazie politycznym i kulturowym średniowiecznej Europy*, Wrocław 2015.
- Pavlov P., *Borbi za oceljavane. Upadǎk na bǎlgarskata dǎrżavnost*, [w:] *Istorija na bǎlgarite*, t. I: *Ot drevnostta do kraja na XVI vek*, ed. G. Bakalov, Sofija 2003.
- Pavlov P., *Boris II (opit za novo tǎlkuvane na semejno-dinastičnite problemi v Preslavska dvor pri car Petǎr)*, [w:] *Preslav. Sbornik*, t. V, ed. T. Totev, Sofija 1993.
- Pavlov P., *Vekǎt na car Samuil*, Sofija 2014.
- Poppe A., *Svjatoslav The Glorious and the Byzantine Empire*, [w:] *Byzantium, New Peoples, New Powers: the Byzantino-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century*, ed. M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smorag Różycka, Cracow 2007.
- Raev M., *Preslav ili Perejaslavec na Dunaje? (Predvaritel'nyje zamečanja ob odnom iz vazmożnych istočnikov PVL i ego transformacii)*, „Naukovi zapiski z ukraińskiej istorii” 2008, t. 20.
- Raev M., *The Russian-Byzantine Treaty of 971. Theophilos and Sveneld*, „Revue des Études Byzantines” 2006/2007, t. 64/65.
- Sacharov A.N., *Diplomtija Svjatoslava*, Moskva 1982.
- Simeonova L., *Obrazǎt na bǎlgarskija vladetel vǎv vizantijskata kniżnina (sredata na IX – načaloto na XI v). Nialkolko primera*, [w:] *Predstavata za “drugija” na Balkanite*, Sofija 1995.
- Sjuzjumov M.Ja., *Lev Diakon i jego vremena*, [w:] *Lev Diakon, Istorija*, perev. M.M. Kopylenko, komment. M.Ja. Sjuzjumov, S.A. Ivanov, ed. G.G. Litavrin, Moskva 1988.
- Sjuzjumov M.Ja., Ivanov S.A., *Kommentarij*, [w:] *Lev Diakon, Istorija*, perev. M.M. Kopylenko, komment. M.Ja. Sjuzjumov, S.A. Ivanov, ed. G.G. Litavrin, Moskva 1988.
- Stokes B., *The Background and Chronology of the Balkan Campaigns of Svyatoslav Igorevich*, „The Slavonic and East European Review” 1961, t. 40/94.
- Tǎpkova-Zaimova V., *Padane na Severoiztočna Bǎlgarija pod vizantijska vlast*, [w:] *Istorija na Bǎlgarija v četirinadeset toma*, t. II: *Pǎrva bǎlgarska dǎrżava*, ed. D. Angelov, Sofija 1981.
- Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka, z. 5: Pisarze z X wieku*, przekł., oprac. A. Brzóstkowska, Warszawa 2009.

- Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka, z. 6: Pisarze wieku XI*, tłum. i kom. A. Kotłowska, współpraca A. Brzóstkowska, Warszawa 2013.
- Thurn H., *Ioannes Skylitzes, Autor und Werk*, [w:] *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, rec. I. Thurn, Berlin 1973.
- Zlatarski V.N., *Istorija na bǎlgarskata dǎrżava prez srednite vekove*, t. I.2: *Pǎrvo Bǎlgarsko Carstvo. Ot slavjanizacijata na dǎrżavata do padaneto na Pǎrvoto Carstvo*, Sofija 1927.